

Ett dynamiskt näringsliv under en hård tid

Perioden 1914–45 kan kallas för mycket, men ointressant var den inte! I ekonomiskt avseende inramas åren av två världskrig, med ett par rejäla kriser samt en finansiell härdsmalta däremellan. För svensk del var perioden på samma gång fylld av turbulens och innehöll en kraftig företagsdynamik. Vår ekonomi hade, som andra länders, integrerats in i ett (väst)uropeiskt sammanhang under decennierna innan det första världskrigets utbrott. Nya företag hade etablerats i och med att svenska entreprenörer hade utvecklat innovationer som börjat finna internationella marknader. I och med första världskriget inleddes en period av desintegration. Handelshinder och tullmurar sattes upp, arbetskraftsmigrationen, som varit tämligen fri dessförinnan, omgärdades nu med hinder och kapitalrörelserna reglerades i striktare former än tidigare. Det säger sig själv att näringslivets villkor såg diametralt annorlunda ut bl a på grund av denna desintegration, men likväl måste man söka hävda sig såväl inhemskt som på internationella marknader. Hur gick det till?

Få torde vara bättre skaffade att spegla och förstå det svenska näringslivets utveckling under de för Sverige så formativa åren 1914–45 än Mats Larsson, professor i ekonomisk historia vid Uppsala universitet och tidigare chef vid Uppsala Centre for Business History. Otaliga böcker, artiklar och andra skrifter har han bidragit med under flera decennier, och det borgar både för kvali-

tet och en god läsning. Det bör nämnas att den bok som här recenserats i stora drag redan har publicerats i verket *Det svenska näringslivets historia 1864–2014*.¹ Kanske borde författaren därför ha adderat något, exempelvis ha byggt ut den avslutande korta men intressanta delen ”Arvet till efterkrigstiden” (s 155–156) till mer av en syntes där de viktigaste läromoderna hade sammanfattats.

En kronologisk tematisering i tre delar bildar ramen för boken, där någon brytpunkt, intressant nog, inte läggs vid depressionen 1929–30: ”Spekulation och strukturomvandling 1914–1925”; ”Näringslivets återhämtning 1925–1939”; och ”Näringsliv med statlig kontroll 1939–1945”. I varje kapitel lyfts ett eller flera exempel fram, ofta företag i den bransch eller sektor som behandlas, för att illustrera utvecklingsförloppet. Exemplifieringarna belyser ofta de tendenser som fanns i näringslivet på ett föredömligt sätt.

Bland annat behandlas Malmö Strumpfabrik, som tillhörde den hemmamarknadsorienterade delen av industrin under mellankrigstiden och som Larsson också behandlat i sin biografi över entreprenören och politikern Åke Wiberg, som köpte och drev företaget fram till 1930-talet (se Larsson 2007). Strumpfabriken inledde sin verksamhet i Köpenhamn 1926, men flyttade till Sverige på grund av tullpolitiken. Väl i Sverige inleddes en kraftig expansion som dock snart tog slut under depressionen 1930, då företaget var på ruins brant. Även om företaget kommit på fötter efter en rekonstruktion i början av 1930-talet var konkurrensen besvärande och resulterade i ett kartellliknande samarbete där de sex största tillverkarna delade upp marknaden mellan sig. Samtidigt satsade strumpfabriken konsekvent på att bygga varumärken och skaffa ka-

RECENSION

Mats Larsson:
Krig, kriser och tillväxt 1914–1945, Dialogos förlag, Stockholm, och EHEF, Handelshögskolan i Stockholm, 2018, 167 sidor, ISBN 978-9-175-04345-6.

¹ Samlingsvolymen av Centrum för näringslivshistoria (2014) gavs ut för att uppmärksamma 150-årsminnet av den svenska näringsfriheten från 1864.

pital med hjälp av ett par svenska storbanker samt förnya maskiner och teknik i fabriker. Malmö strumpfabrik är ett av de exempel som används för att illustrera både omvärldsvillkor och strategier.

Bland svenska ekonomer och ekonomi-historiker har man diskuterat när det svenska tillväxtundret tog fart och många har då pekat på det sena 1800-talets expansion med kraftfull expansion i flera steg under 1850-, 1870- och 1890-talen. Mätt i BNP/capita gick Sverige under den epoken från att ha varit ett av Europas fattigaste länder till att i alla fall närma sig genomsnittet. Det som är signifikativt för utvecklingen 1914–45 är att många av Europas dittills ledande ekonomier sargades svårt och tappade sitt ekonomiska försprång och industriella ledarskap. Det är också under den perioden som Sverige växte ikapp och förbi flertalet av grannländerna. För att förstå den processen måste man förstå företagandets villkor, men också företagarnas strategier under perioden.

Krig och kriser brukar vara synonymt med statlig intervention och denna nya ekonomiska miljö innehöll också gott om nya och nygamla regleringar på olika områden. Under båda världskrigen medförde avspärningarna svåra restriktioner för både import och export; myndigheterna sökte kontrollera och hålla nere priserna samtidigt som flertalet livsmedel och många andra varor ransonerades. Erfarenheterna av krig, men också 1930-talskrisen, bidrog till att man strax efter krigsslutet etablerade närmast en totalreglering av svenskt lantbruk i syfte att trygga lantbrukarnas inkomster, rationalisera driften och säkra den inhemska försörjningen i händelse av krig.

På bank- och finansmarknaden var det de båda kriserna i början av 1920- respektive 1930-talen som gav staten anledning att ingripa. I och med andra

världskriget byggdes regleringarna ut kraftigt med bl a en sk valutareglering som syftade till att kontrollera samtliga valutatransaktioner över landets gränser. Inte förrän 1989 skulle valutaregleringen slutligen avskaffas (s 146). Som Larsson mycket riktigt lyfter fram redan inledningsvis innebar mellankrigstiden en förändrad syn på statens roll i samhället. Den blev mycket tydligare än tidigare en aktiv spelare som gavs befogenheter och muskler att styra den ekonomiska utvecklingen genom att på olika sätt reglera näringslivet (s 19).

Historia levandegörs nästan alltid bäst genom att man tar upp konkreta exempel med verkliga historiska aktörer som kan sättas in i sitt sammanhang. Larssons bok erbjuder också en mångfald av sådana exempel. Ett sådant är träsliperiet och pappersbruket Wargöns AB, som i början av 1900-talet utvecklades till en av norra Europas främsta träindustrikoncerner. Genom stora investeringar och åtskilliga uppköp expanderade rörelsen och diversifierade sin verksamhet till att också innehålla gruvor, hyttor och järnverk vid sidan av skogsprodukter. Men Wargön är en god illustration av att företagsuppköp och expansion inte alltid slutar väl. Till slut kraschade det finansiella korthuset i början av 1920-talet, och efter att staten fått huvudansvaret 1924 ombildades Wargöns AB under namnet Hellefors Bruks AB året därpå. Boken erbjuder på det viset en bra blandning av framgångsrika och mindre framgångsrika exempel på företagande under perioden.

På lång sikt är företagsdynamiken – avvecklingen av gammalt och framväxten av nytt företagande – en viktig del av omvandlingen och utvecklingen av näringslivet. Företagsstocken är således stadd i ständig förändring. Den evolutionära eller Schumpeterianska skolan pekar då på att företagsdynamiken kan ses som ett uttryck för en selektionsprocess (s k kreativ förstörelse). Nya entre-

prenörer träder då in på marknaden med nya produkter och produktionsmetoder, varvid de undantränger redan etablerade företag. Ett antagande brukar då vara att etableringen lyckas, såvida innovationen bidrar till att öka produktiviteten och lönsamheten mer i det nya företaget än i existerande företag. Larssons bok illustrerar på många sätt och med åtskilliga exempel denna dynamik mellan nya och etablerade verksamheter.

Ett spännande koncept lyfts fram i slutet av boken: det svenska militärindustriella komplexet (s 149–155). Termen åsyftar de gemensamma intressen som finns mellan försvarsindustrin, militären, övriga myndigheter på området och politikerna. I ett sådant system sker ett ständigt utbyte av tjänster och gentjänster mellan aktörerna ifråga. Beslutsvägarna blir korta och det blir möjligt att samverka kring stora satsningar på tekniskt komplexa vapen och system som exempelvis stridsflyg. Uttrycket populariserades när Eisenhower varnade för fenomenet i sitt avskedstal som president 1961 och har ofta haft en negativ klang.

Svenska forskare har – mig veterligen – inte ägnat etableringen av det svenska militärindustriella komplexet något påtagligt intresse.² I de fall fenomenet har tagits upp så har betoningen nästan alltid legat på efterkrigstiden, då relationen mellan stat, militär och försvarsindustri formades i skuggan av det kalla kriget. Men som Larsson redovisar så ökade försvarets beställningar kraftigt mellan 1938 och 1941, och den ökningen torde inte ha kunnat ske utan ett utvecklat samarbete mellan staten och den svenska försvarsindustrin (s 150). Rimligen finns här också en koppling till

den svenska korporatismen som torde ha möjliggjort ett sådant komplex att växa sig starkt.

Ytterligare komponenter i den ekonomisk-tekniska bindningen mellan stat och näringsliv visade sig också i försvarsbeslutet 1936. Däri ingick att Sverige skulle bli självförsörjande på flygmateriel, och Saab gavs närmast ett monopol på utveckling och produktion av svenska flygplan för militära ändamål. Under efterkrigstiden fortsatte Saab att utveckla och producera flera tekniskt avancerade serier av stridsflygplan med hjälp av statliga beställningar och aktiv medverkan från olika offentliga forskningsmiljöer. De samarbetsformerna mellan privata företag och staten kan också tecknas i termer av ”utvecklingspar”. Då avser man de intima relationerna och det ömsesidiga beroendet mellan aktörerna som utgör grund för långsiktighet och stora investeringar i tekniskt avancerade branscher, vilket i sin tur gav en möjlighet för flera svenska företag att konkurrera och hävda sig internationellt.³

Just som detta skrivs kommer en nyhet i medieflödet. Den rapporterar om att Sverige och Storbritannien nu (juli 2019) ska inleda ett samarbete om att utveckla ett nytt stridsflygplan. Avtalet länderna emellan baserades på en genomförbarhetsstudie som bl a just Saab tagit fram med flera andra brittiska företag. Det militärindustriella komplexet är således inte dött, men har uppenbarligen ömsat skinn och anpassat sig till den nya globaliserade tidens villkor.

Varför lyckades Sverige då uppnå sin ställning som ett av världens rikaste länder under den period som boken behandlar? Eftersom den frågan inte

² Ett tidigt exempel där aspekter av det militärindustriella komplexet i Sverige innan andra världskriget togs upp var Olle Månssons avhandling inom SUAV-projektet vid Stockholms universitet (Månsson 1976). Se också Olsson (1973).

³ Se också Gunnar Eliassons (2010) forskning, som bl a har behandlat den makroekonomiska betydelsen av det ”moln av teknologi” som omger all avancerad produktion. Exemplet är just utvecklingen av stridsflygplanet Saab 39 Gripen.

riktigt ställs i boken så besvaras den följlaktligen inte heller så tydligt. Men jag tycker ändå att Mats Larssons verk ger några ledtrådar. Att vi undgick förstörelsen under krigen är bara en del av förklaringen. Väl så viktigt var de många – små som stora och nya som gamla – företagens dynamik och förmåga att forma och anpassa sig till sin omgivning. Avslutningsvis: Blandningen mellan konkreta exempel och allmänna beskrivningar gör boken lättläst, och därför kan den också sättas i handen på dem som inte råkar ha överdrivna kunskaper på området.

Henrik Malm Lindberg

Docent i ekonomisk historia, associerad forskare till Ratio och utredningssekreterare vid Delmi

REFERENSER

Centrum för näringslivshistoria (2014), *Det svenska näringslivets historia 1864–2014*, 1:a uppl, Dialogos, Stockholm.

Eliasson, G (2010), *Synliga kostnader, osynliga vinster – offentlig upphandling som industripolitik*, SNS Förlag, Stockholm.

Larsson, M (2007), *Åke Wiberg – entreprenör och politiker*, Atlantis, Stockholm.

Månsson, O (1976), *Industriell beredskap – om ekonomisk försvarsplanering inför andra världskriget*, Liber förlag, Stockholm.

Olsson, U (1973), *Upprustning och verkstadsindustri i Sverige under det andra världskriget*, Ekonomisk-historiska institutionen, Göteborgs universitet.